

МОЖЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКЛАСНИКА У СУЧАСНОМУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті коротко проаналізовано специфіку адаптації першокласника до шкільного навчання, основні причини виникнення соціальної дезадаптації молодших школярів. Автором на основі узагальнення теоретичного матеріалу та досвіду роботи з першокласниками розроблено рекомендації для педагогів, психологів, соціальних педагогів та батьків для покращення процесу адаптації дитини після вступу до школи.

Ключові слова: адаптація, дезадаптація, соціальна адаптація, готовність дитини до навчання у школі, психологічні компоненти готовності першокласника до навчання у школі.

Постановка проблеми. Початок шкільного життя для шестирічної дитини – складний і відповідальний період життя. Змінюється її соціальне оточення, нові умови навчання і виховання висувають якісно вищі вимоги до інтелектуального й особистісного розвитку, до рівня сформованості в дітей навчальних знань, умінь, навичок. Багато дітей уже через тиждень-другий навчання у загальноосвітньому навчальному закладі, коли проходить відчуття новизни та зацікавленості, розчаровуються та не мають бажання відвідувати заняття. Знижується їх пізнавальна активність, погіршується психоемоційний стан, нерідкими стають соматичні розлади (порушення сну, втрата апетиту, зниження психоемоційного тону) тощо. Це може призвести не тільки до інтелектуально невмотивованого невстигання, а й до психосоматичних розладів здоров'я.

Мета статті – визначити основні можливості забезпечення адаптації учнів перших класів на основі узагальнення досвіду роботи у початковій школі.

Результати теоретичного дослідження. Дослідження проблем соціальної адаптації особистості знаходимо у працях Ф.Б. Березіна, Ю.А. Александровського, Г.О. Балла, М.І. Боришевського, І.С. Булах, П.К. Анохіна П.С. Кузнецова, К.О. Абульханової-Славської, О.Р. Боделана, Л.В. Дзюбко, Л.І. Закутської, Л.П. Пономаренко, П.О. Просецького, О.В. Скрипченко, Г.М. Чуткіної, Т.С. Яценко, Ю.У. Гана, О.І. Зотової, О.Ф. Колісецької, С.М. Рули та багатьох інших. Адаптацію і дезадаптацію дитини, що починає навчатися в школі, розглядають у своїх дослідженнях класики педагогіки Л.С.Виготський, Д.Б. Ельконін, Б.Г. Ананьєв, А.В. Петровський. Та незважаючи на достатньо ґрунтовну розробленість проблеми адаптації першокласника у науковій літературі, для вчителів початкової школи проблема пошуку оптимальних шляхів забезпечення адаптованості молодшого школяра до навчання в школі не втрачає своєї актуальності.

Адаптація (від лат. adapto – пристосовую) – динамічний процес пристосування людини до змінних умов довколишнього середовища [6, с. 4].

Проте адаптація базується не тільки на пасивно-пристосувальних, але й на активно-перетворюючих зв'язках людини з навколишнім середовищем, являє собою нерозривну єдність тих чи інших форм зв'язку. При цьому під адаптацією мається на увазі і відповідний процес, і його кінцевий результат, який виражений у стані адаптованості людини до нових факторів середовища.

Психосоціальна адаптація – це процес взаємодії особистості й середовища; особистість повинна враховувати особливості середовища й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб і реалізацію значимих цілей [6, с. 4].

Адаптація в соціумі – засвоєння особистістю соціального досвіду суспільства в цілому й досвіду того середовища, до якого ця особистість належить [6, с. 4].

Соціальна адаптація – процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, інтеграція особистості в соціальні групи; діяльність, спрямована на засвоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища [4, с. 18].

Адаптація до школи – це процес пристосування учня до шкільних вимог і порядків, до нового оточення, до нових умов шкільного життя [4, с. 17].

Таким чином, ми пов'язуємо соціальну адаптацію учня з тим, наскільки впевнено він почуває себе у суспільстві, наскільки адекватним є суб'єктивне сприйняття ним самого себе, власних соціальних зв'язків у межах класу і поза ним, соціальної дійсності тощо. За таких умов адаптація виступає передумовою соціальної активності школяра і разом з тим є показником рівня його розвитку (фізіологічного, психічного та соціального).

Основними факторами, які впливають на адаптацію першокласників, є:

- зміна соціального статусу дитини в класному колективі;
- збільшення навчального навантаження;
- фізіологічні зміни в учнів;
- психологічні новоутворення [6, с. 5].

Виходячи з аналізу наукової літератури та досвіду роботи у початковій школі, вважаємо, що забезпечити адаптацію молодшого школяра до навчання у школі можна при організації тісної співпраці учителя-класовода, шкільного психолога, соціального педагога, батьків та самої дитини, враховуючи при цьому не тільки організаційні та навчальні вимоги, але й індивідуальні особистісні характеристики учня.

Методика та процедура дослідження. Теоретичне дослідження проблем соціальної адаптації першокласника та практика роботи у початковій школі доводять, що необхідною умовою адаптації дитини, крім фізіологічної і соціальної, є її психологічна готовність до навчання, тобто такий рівень психічного розвитку, який створює умови для успішного оволодіння навчальної діяльності.

Вивчаючи компоненти психологічної готовності дитини до навчання у школі, її фізіологічні показники та соціальну поведінку, можемо покращити адаптивні можливості школяра-початківця. Серед компонентів психологічної готовності виділяють такі: мотиваційний, інтелектуальний, особистісний, вольовий, емоційний і компонент узагальнення [6].

Мотиваційний компонент психологічної готовності демонструє бажання чи небажання дитини навчатись. Від нього залежить, як школяр ввійде в нову діяльність, яка відрізняється від ігрової своєю об'язковістю, розумовим напруженням, необхідністю подолання труднощів.

Інтелектуальний компонент психологічної готовності відображає обізнаність дитини, яка характеризується обсягом знань про навколишній світ, живу і неживу природу, соціальні явища, рівень розвитку пізнавальної сфери (здатність розуміти суттєві ознаки предметів та явищ, логічне запам'ятовування тощо).

Особистісний компонент психологічної готовності дає чітке усвідомлення дитиною своєї внутрішньої позиції, статевої належності, вміння підкорятися обставинам, поступатися при потребі своїми бажаннями, зважати на думку інших дітей. Це знання норм поведінки, позитивне ставлення до цих норм, уміння спілкуватися з учнями та вчителем.

Вольовий виявляється у вмінні керувати своєю поведінкою, певному рівні розвитку пізнавальних інтересів, довільному запам'ятовуванні і відтворенні, уміння довільно виконувати дії, робити не тільки те, що цікаво, а й те, що потрібно; доводити розпочату справу до кінця.

Емоційний компонент психологічної готовності проявляється в тому, що виявляє, з яким настроєм дитина йде до школи. Якщо учень відвідує навчальний заклад охоче, з радістю, то це робить його відкритим для контактів із вчителем, новими товаришами, додає впевненості у своїх силах. Важливим моментом емоційної готовності є переживання, пов'язані з навчальною діяльністю та її першим результатами.

Компонент узагальнення переживань полягає в узагальненому сприйнятті дійсності, у довільності поведінки учня, у здатності підкорятися певним вимогам і правилам.

Поряд з тим, для визначення рівня готовності дитини до школи, окрім психологічної готовності, необхідно враховувати ще такі параметри:

- розвиток пізнавальної діяльності;
- розвиток значимих для школи психофізіологічних функцій;
- стан здоров'я дитини [5, с. 38-39].

Психологічний супровід адаптації першокласників до навчання добре починати з діагностики психологічної готовності дітей до навчального процесу, досліджуючи кожен з її компонентів. Для цього використовуємо картку обстеження дитини, прикладом якої може бути тестова бесіда Керна-Йерасека [6, с. 14-15].

Протягом першого семестру вчителі-класоводи заповнюють "Картку адаптації першокласника" на кожного учня, де відмічають характерні прояви поведінки та працездатності дитини у навчальному процесі [6, с. 21-22], що доповнює результати опитувальника Керна-Йерасека. У картці адаптації першокласника вказується характеристика спілкування дитини з учителем, з однокласниками, ступінь зацікавленості навчальною діяльністю, виконання організаційних вимог, керування і переключення уваги, ступінь самоконтролю під час виконання навчальних завдань; описуються просторово-орієнтувальні навички учня, оцінюється втомлюваність та загальна працездатність учня тощо [2, 4].

Надзвичайно ваговою в адаптаційному періоді є конструктивна взаємодія педагогів і батьків, адже така співпраця розглядається як один із шляхів профілактики дезадаптації дитини в період входження в шкільне життя. Організація такої співпраці виступає ще одним напрямом роботи вчителя-класовода початкової школи у забезпеченні ранньої адаптації першокласників.

Аналіз результатів дослідження. Аналіз діагностичної роботи з першокласниками після місяця їх навчання у школі дозволив оцінити стан їх соціальної адаптованості та рівень їх мотивації до шкільного навчання, що є важливим компонентом адаптованості молодшого школяра. За результатами дослідження, низький рівень соціальної адаптованості діагностовано у 23 % учнів, причому, більше 70% з них долають стан дезадаптації вже до кінця першого півріччя навчання у школі. Серед компонентів психологічної готовності учня виділяють найменш розвиненими виявилися вольовий та емоційний

(нижчий середнього та низький рівень розвитку виявлено у 40% продіагностованих дітей). Достатній рівень розвитку мотиваційного, інтелектуального та особистісного компонентів психологічної готовності до шкільного навчання показали відповідно 65%, 72% та 54% учнів, що свідчить про їх попередню підготовку до шкільного навчання (чи в старших групах дошкільних навчальних накладів, чи в індивідуальному порядку).

Важливим соціальним інститутом у цей період розвитку дитини є сім'я. Тому крім дослідження проявів дезадаптації першокласників, у ході експериментальної роботи нами зроблено спробу простежити взаємозв'язок соціальної адаптованості дитини і стилю спілкування у сімейному середовищі.

Вивчення соціально-психологічних характеристик низки сімей першокласників дозволило виділити кілька їх груп, відповідно до яких простежувалися певні риси поведінки дітей:

– з демократичним стилем спілкування і відносин (близько 25% – діти з таких сімей доброзичливі, колективістсько спрямовані);

– з авторитарним (13% – діти у цих сім'ях здебільшого замкнені, безініціативні, агресивні);

– зі змішаним (31% – діти поведуться по-різному, залежно від зовнішніх обставин);

– із ситуативним (16% – діти з таких сімей часто схильні до різних крайнощів у поведінці, до частих порушень поведінки на уроках і на перервах, до конфліктності) [1].

Звичайно, якщо малюк приходить до школи з дитячого садка, то проблема адаптації до нових умов не така болюча, адже становлення основних моделей суспільної поведінки пройшло ще в дошкільному дитинстві. А от дитині, яка приходить із сім'ї, набагато важче. Для неї все навколо нове, незвичайне, таке, що, на жаль, може сприйматися, як вороже. Причому головну роль у налаштуванні дитини на те чи інше сприйняття школи відіграють, як правило, приховані внутрішньосімейні фактори. Тому класоводу, шкільному психологу потрібне їх точне розуміння і правильна корекція шкільного статусу дитини. Водночас саме незадовільний статус є чи не найголовнішим чинником, що спричиняє як шкільну дезадаптацію, так і специфічні соматичні розлади здоров'я молодших школярів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Самореалізація першокласника у якісно новому середовищі школи визначається, по-перше, мотивацією, спрямованістю на досягнення певного результату, а по-друге, налагодженістю взаємодії між новоспеченим учнем з усіма його внутрішніми особистісними характеристиками та суспільством, яким, в основному, виступає шкільне середовище, що розгортається на основі внутрішньосімейних соціальних зв'язків. Створення сприятливого середовища в школі та позитивний вплив на домашню атмосферу дитини є найголовнішими завданнями класовода, шкільного психолога та соціального педагога в перші місяці перебування дитини в школі. Тому в даному контексті в рамках професійної співпраці цих спеціалістів для забезпечення максимально можливої адаптації першокласника необхідно врахувати:

– поглиблену діагностику навчального потенціалу дитини, особливостей інтелектуального розвитку та протікання психічних процесів;

– вивчення сімейного статусу учня, аналіз факторів, що негативно позначаються на шкільних успіхах;

– виявлення шкільного статусу дитини, рівня задоволеності своїм становищем у класі;

– корекційну роботу з дітьми, які потребують спеціальної допомоги (індивідуальні й групові консультації, тісну співпрацю з батьками);

– консультування та педагогічна просвіта вчителів;

– консультування та психологічний всеобуч батьків (класні години, тренінги тощо) [5, с. 39].

У цій роботі важливим завданням є налагодження продуктивної співпраці вчителя, дітей та батьків. Правильний вибір вчителем стилю спілкування, вміння налагодити контакт із школярами, створити водночас і вільну, і ділову атмосферу в класі сприяє високому рівню адаптації першокласників. Велике значення для успішної адаптації відіграють стосунки "учень – учитель". Адже дитина перебуває у великій емоційній залежності від вчителя.

Велике значення у процесі забезпечення адаптації першокласників до навчання має індивідуальна робота психолога, соціального педагога з дитиною, яка спрямовується на діагностику та нівелювання дії деструктивних факторів, що викликають дезадаптацію у школі, розвиток емоційно-вольової сфери, зміцнення психіки, тренінг мислительних операцій, покращення психофізичного стану тощо. Необхідним при цьому є забезпечення належного рівня компетентності педагогів у початковій школі в питаннях розв'язання проблеми профілактики дезадаптації молодших школярів, обізнаності батьків; налагодження тісної співпраці початкової школи та сім'ї у розв'язанні освітньо-виховних та соціалізуючих завдань на вказаному віковому етапі розвитку дитини. Лише так можна створити середовище, що сприятиме належній підготовці дитини до навчання у школі, і не тільки у плані пізнавального розвитку, але й у фізіологічному і особливо у соціальному контексті, що, за результатами наших досліджень, є особливо вразливим та провокує виникнення значної частини проблем, пов'язаних із адаптацією до школи.

Використані джерела

1. Еремеева В.Д. Дошкольник становится школьником / В.Д. Еремеева // Практика образования. – 2005. – №2 – С. 11-14.
2. Ілляшенко Т. Підготовка дітей шестилітнього віку до школи / Т. Ілляшенко, А. Обухівська, Н. Стадненко // Початкова школа. – 2007. – №7. – С. 12-15.
3. Красновський В. Роль психічних станів у навчально-виховному процесі / В. Красновський // Рідна школа. – 2001. – №9. – С. 14-16.
4. Пенішкевич Д.І. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення курсу. Навчальний посібник. / Д. Пенішкевич, Л. Тимчук. – Чернівці: Рута, 2007. – 336 с.
5. Савченко О.Я. Навчання і виховання учнів 1 класу: [Методичний посібник для вчителів] / О.Я. Савченко. – К.: Початкова школа, 2002. – 464 с.
6. Червонна Т. Адаптація дітей у 1, 5, 10 класах / Т. Червонна. – К.: Шк. світ, 2008. – 128 с.

Vishchak O.O.

**WAYS OF ENSURING THE ADAPTATION OF THE PUPILS OF FIRST CLASS
IN A MODERN SECONDARY SCHOOL**

In Ukraine under modern conditions of educational field reformation question about creation of educational environment has become more topical. This educational environment would correspond to problems of personality formation in physical, informative and social development. The social disadaptation of the pupils of first class is connected with bad financial situation, busyness of their parents and unpreparedness or unwillingness to pay enough attention to their children; with low level of material and technical pre-school institutions and schools etc.

Theoretical research of problem social disadaptation of personality and its preventing measures, analyze of modern conditions of social disadaptation of primary school age children and experimental research based on the statement of fact (condition analyze of first form pupils social disadaptation in general education institution and senior preschool children) were the basis for the definition of what constitutes work for ensuring the adaptation of the pupils of first class.

The creation of an enabling environment in the school and positive impact on the home atmosphere of a child are the most important goals of teacher, school psychologist and social pedagog in the first months of the child's stay in school. They should conduct: in-depth diagnosis of the educational potential of the child, peculiarities of intellectual development and progress of mental processes; the study of the marital status of the student, analysis of factors that affect school success; identification of school status of child, level of satisfaction with their position in the class; correctional work with children who need special assistance (individual and group counseling, close cooperation with parents); consulting and pedagogical education of teachers; counseling and psychological education of parents. With the close cooperation of teachers in primary school, psychologist, social pedagog and the child's parents may be the prevention of disadaptation in the behavior of child, her self-realization and self-development.

Key words: *adaptation, social adaptation, social disadaptation, preventing measures of social disadaptation.*

Стаття надійшла до редакції 16.11.2015 р.